

ANADOLU ALEVİLİĞİNDE ÇEVRE SEVGİSİ

Nejat BİRDOĞAN

Araştırmacı- Yazar

“Doğadan gelen doğaya secde eder...”

Anadolu Aleviliğinin kökeni bakımından Asya/Ari dinlerinden geldiği, kuşkuyla yer bırakmaz ölçüde açıktır. Gerek İslamlık ve gerekse aşağıda andığımız Ari/Asya dinleri ile Alevilik inanç ve ritüelinin şaşılacak biçimde doğrulamaktadır. Bu savın uzun uzadıya savunmasını “Köken ve İçerik Bakımından Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı” kitabımızda ele alacağımızdan burada yeniden tartışmayı gereksiz sayıyoruz. Burada ele alacağımız konu bir tartışmadan çok bir olguyu sergilemektedir. Bu da Anadolu Aleviliğindeki doğa kutsallığı ile bununla ilgili olarak çevreye saygı kavramıdır. Aleviliğin çağlar boyunca adları yanı sıra unvan olarak kazandığı bir sıfat da doğa/tabiat dini oluşudur. Kökenini oluşturan Zerdüş, Buda ve Şaman dinlerinin temelinde yatan panteist (Vahdet-i Vücut, öz birliği) görüntü, bugünkü Anadolu Aleviliğinde “her şey odur, ondan bir görüntü, ondan bir parçadır” anlayışıyla, her olgunun Tanrı’nın bir görüntüsü olduğu tasavvurunu doğurmuştur.

Konumuz tasavvufun tüm boyutlarını da ele almak değildir kuşkusuz. Ancak Alevi coğrafyasında ve inanışında kimi zaman bundaki aşırılık bizi ister istemez araştırmaya götürmektedir. “Olgu ve neden” araştırması yapıldığında karşımıza çıkan olayları şöylece sergilemeye çalışırsak :

YER/SU KÜLTÜ

Özellikle Asya’daki yaşantımızda Şaman dininden olduğumuz açıktır. Şamanlığın bir özelliği de her doğa parçasına bir ruh verip onu saygınlıştırmak ve de kutsallaştırmaktır. Bu tür yapılanmanın doğa parçaları ile sularla ilgili olanlarına yer-su kültü diyoruz. Doğadan amaç toprak, orman, dağ ve bitkilerdir.

Yer/su kültü büyük imparatorluklar döneminde gelişerek “vatan kültü” aşamasına yükselmiştir. Biz tarihsel yaşantımızda bunun ilk örneğini Orhun anıtlarında görüyoruz. Gök Türklerin uduk yer/sub (kutsal yer/su) adını verdikleri kavram, hem koruyucu ruhlar, hem de vatan demektir. “Atalarımızın yönettiği yer/su” tamlamasında amaç ise yönetilen vatan demektir. Tonyukuk yazıtına göre Göktürk vatanına saldıran düşman, Tanrı Umay ve yer/su ruhlarının yardımı ve himmetiyle gafil avlanarak bastırılmışlardır.

-59-

DAĞ KÜLTÜ

Yer/su ruhlarının en önemli kesimi dağdır. Şamanist Türklerde dağ kültü Gök Tanrı kültü ile ilgili bir durum almıştır. Hunların kutsal tanıdıkları dağlar, kurbanların adak yeri olarak ünlenmişlerdir.

Ortaasya'nın tüm Türk budunluklarında kurbanlar dağların yüksek tepelerinde kesilirlerdi. Bu konuda bir gerçek uzman Barthold'un anlattıklarına göre Eski Türkler dağların Tanrı makamı olduklarına inanırlardı. Yüksek dağ tepelerinin göklere yakın görünmesi, onların uzaklardaki maviliği bu inancın yerleşmesine neden olmuş olabilir. Biz bu durumu Asya Zerdüştlüğünde de görmekteyiz. Tanrı Ahuramazda'ya tapınan Zerdüşt bugünkü Elbruz Dağı'nın tepelerinde Tanrısına yakarmaktadır. Biz bu söyleşinin ileriki bölümlerinde her üç dinin yani Şaman, Zerdüşt ve Budizm dinlerinin birbirleriyle karşılaşacak ölçüdeki benzerliklerine tanık olacağız.

Eski Oğuzlarda her boyun, her oymağın kendine özgü kutsal dağı olduğu gibi boylardan kurulu büyük birliklerinde de kendilerine ilişkin kutsal dağı olduğu gibi boylardan kurulu büyük birliklerinde de kendilerine ilişkin kutsal dağları vardır. Bu dağa Kut Dağ denirdi. Söz gelimi Gök Türk İmparatorluğuna katılan kutsal dağı ve ormanı Ötüken Dağı ve Ormanıdır.

Uygur söylencelerine göre de onların mutluluk ve bolluk taşıyan dağları vardır. Bu dağ Çinlilerce parçalandıktan sonra götürülmüştür. Sonra Uygur ülkesine uzun süre kıtlıklar ve yıkım gelmiş, ancak dağ yerine geri getirildikten sonra Uygurlar dirliğe kavuşmuşlardır. Moğol mutluluk dağının götürülmesi de aynı sonucu getirdi. Bir kadın Şamanın duaları sonucunda Moğollar dağlarına kavuştular. Bayanıl Dağındaki Kazılık yaylasından kovulan Kalmuk Türklerinin ağıtları bugün bile Kazak Kırgız yazınının en içli örneklerini oluşturur.

Şamanlara göre tüm evren ruhlarla doludur. Dağlar göller ve ırmaklar bu nedenle hep canlı varlıklardır. Güçsüzün güçlünden yardım dilemesi bu nedenle burada da görülmektedir.

Ey kutsal ve geniş Altay'ın yargı yeri! Durmadan kismet veren Altay! Bizi yıpratmamak için yargılayan Altay! Saçları ağarmaz ihtiyarlarımıza dinlenme sağlayan Altay! Yer ve denizlerimiz yaratıldığında ata babalarımızın kutsadığı Altay!"

"Temiz yurdumuz yıpranıyor, az ulusumuz sıkıntı çekiyor. Ey kutsal Altay'ım biz ne yapalım? Geçim versen ne olur? Bereketli sürülerimizin kutlarını yaratan Altay'ım ver suyum..."

Şamanlığın ve Zerdüştlüğü bu dağ ruhlarına inanmasının etkisini Anadolu'da yaşayan Türk ve Kürt Alevilerinde kimi kutsal dağlarla hala yaşar görmekteyiz. Tüm Anadolu'da bu nedenle yüksek dağ tepeleri tekin değildir. Kutsallıklarından dolayı biraz da korkularak izlenen dağ coğrafyamızda ulu yol velilerinin mezarları, makamları dede düşekleri ya da doğrudan doğruya dağın adıyla ilgili kutsal söylenceler bulunmaktadır. Dersim/Tunceli bölgesinde Munzur Baba Dağı, Celaleddin Harzemşah'ın mezarının bulunduğu söylenen Tojil Baba Tepesi, Türkiye'nin hemen her tarafında bulunan Hıdırlık tepeleri, Hanak/Saskara bölgesinde adı romanlara konu olan Yelatan Dağı, Sürmeli/Sahat çukundaki Ağrı Dağı, Selim/Sarıkarnış bölgesindeki Allahüekber Dağı, hep bu eski Asya dağ kutsallıklarının bugüne sarkan izleridir. Ancak doğal olarak bu eski Şaman ve Zerdüşt inançları bugün için belki de tarihsel korkular yüzünden İslami giysilere bürünmüşlerdir.

Bugün Tahtacı Türkmen oymaklarının Adana'dan Çanakkale'ye değin tümü Ege'de Edremit yöresindeki İda/Kaz Dağlarını Ağustos ayının son haftası ile Ekim başlarında kutsamaktadırlar. Bu kutsama bir tür hacdır. Dağın doruğuna yakın yerde Baba ve Sarıkız yatırlarının olduğu benimsenmektedir. Her yıl Tahtacı Türkmenleri bu dağı bu nedenle kutsarlar. Bu tahtacılardan yukarıda Altay'dan yardım isteyen Türkmen Şamanlarının dualarını da bugüne sarkmış olarak görmekteyiz:

“Dağlar, daşlar ulu gaba ağaçlar, gonca çaylar, Goyunoğlu Yusuf'a yu..... gel çocuğumun garnın ağrısını al.”

Hanak/Saskara Türkmenlerinin dualarında da bu dağ ruhları yaşamaktadır :

“Seni bu yel adına tabşırdım.” “Adına, varına kurban olduğum yel ata, sen bilirsin halimi” “Bak doğru söyle üstümüzde yel atan var, sen bu işten kurtulamazsın.”

Hacı Bektaş Veli Velayetnamesinde Hırka Dağı Ararat Dağı: Abdal Musa Veli'de Dur Dağı söylencelerle hep Asya dininin Anadolu'ya gelmiş kalıntılarıdır. Afyon Dumlupınarı'nda Kaz uçuran Tepe ve Dede Sivrisi Tepesi ünlüdür. Erdek'te Dilek Tepe'de Dilek Dede yatır, Kaplan Dede Dağı Aydın Madran Dağı'nda küçük ve büyük Madran tepeleri, Alevi Sünni ayrımı yapılmadan hep kurban kesilen yerlerdir.

Dağların kutsallığı halk ozanlarında da var :

Hayal hayal oldu gözüme batan

Ahmaktır dünya ya göz gönül katan

Çıplak Ali ile Hayderi Sultan

Bize yol vermiyor aşmaya Dağlar

Gaiptesin kandildesin,sırdasın

Münkire görünmen göze perdesin

Hasan Dede'm Yüğrük kulu neredesin?

Bize yol vermiyor aşmaya dağlar.

Pir Sultan Abdal

Konumuzu ilgilendirmesi bakımından Hanak/Alevi Türkmenlerinde dağların doğuya bakan yüzlerindeki ağaçların kurumadan kesilmelerini ve buralarda ateş yakmanın yasaklığını herhangi bir nedenle bu bölgede hayvan leşlerinin toplanıp, bu yörenin kesinlikle temiz tutulduğunu bildirelim. Bingöl yöresindeki Kızılbaş Kürt köylüleri buradaki Kaşkar Tepesini kutsamaktadırlar.

“Anadolu’da yüksek dağ tutkusunu salt Asya kültürlerine bağlamak da yanlış olur mu?” diye düşünüyorum. Bizden önceki Hristiyan ve onun öncesi dinlerde de dağlar kutsaldır. Bilindiği üzere doğal Toros sözcüğü Ermenice’dir. Boğa demektir. Bu dağın bizdeki bir adı da Boğa/Binboğa’dır. Buraların bugünkü sahipleri yörük ve Türkmenler buraları hep kutsal saymışlar ve her sivrisine bir dede adı takmışlardır. Bunlardan Bozoğlan ve Karaoğlan dedeleri çocuğu olmayan kadınların umut yerleridir.

Dağ kültü üzerinde söyleşirken kaya kültüne eğilmemek olmaz. Anadolumuzda herhangi bir yol üzerinde bir kayanın gizlerle kaplanması ve kutsanmasını da görmekteyiz. Bugün Pir Sultan Abdal’ın köyündeki (Banaz) değirmen taşına

-61-

benzeyen kayanın kutsallığını anımsatmak istiyorum. Köylülerin inanarak söylediklerine göre Pir Sultan, Horasan’dan gelirken bu taşı esasının ucuna takarak buralara kadar getirmiş. Kimi söylencelere göre de Pir Sultan Musahibi Ali Baba ile de bu taşın üzerine oturarak söyleşirmiş. Bu söyleşmeye eşi de katılmış. Köylüler ilginçtir ki bu taşta Hasan Dede diye bir ad takmışlar. Gene bu taşta yakın olan ikinci ve aynı türden bir başka taşta Seyit Baba adını vermişlerdir. İşte bu taş gibi Ağrı/Hamur vadisinde Gelin Kayası, Anadolu’daki yüzlerce Hızır Kayaları, Köroğlu’nun, Hızır’ın Hz. Ali’nin ve nice Türk ve Kürt ereninin atalarının kılıçlarının ellerinin izlerinin kaldığı kayalar ve bu kayaların kirletilmemesi ve kırılmaması, yerlerinden oynatılmaması hep sanki Asya dinlerinin izleridir.

AĞAÇ VE ORMAN KÜLTÜ

Anadolu Alevilerinin eski dinleri olan Ari ve Asyatik dinlerden alınıp getirdikleri kutsallıklardan birisi de ağaç ve orman kültürüdür. Şöyle ki :

Ötüken Ormanı’nın (Ötüken Yış) adıyla Göktürkler ve Uygurlar arasında kutsal sayıldığını bilmekteyiz. Orman kültü ilkel topluluklarının orman ürünleriyle ve avcılıkla geçindikleri dönemlerin anısıdır. Tarımla ve geniş bozkırlarda çobanlıkla geçinen topluluklarda kötü ruhlar sayılmışlardır. Bunla birlikte yaşam durumları iyice gelişmiş, uygarlığın üst kesimine adım atmış nice uluslar yeni dinlerine bu eski orman kutsallıklarını sokmayı başarmışlardır. Örneğin Maku hanlığında yaşayan Alevi Karakoyunlu Türkmenlerde ve Alevi Kürtlerde orman kültü iyice gelişmiştir. Rus araştırmacı W.Gordlevski’nin bildirdiğine göre 26 köyden oluşan bu Aleviler Ali-ilahi imişler. Onlarca bu ormandaki ağaçlara dokunmak kesinlikle yasaktır. İlkbaharda karakoyunlu kadınlar bu ormandaki ağaçlara çiçekler bağlarlar ve kurban kestirirler. Bu ormanda kutsal ormanda kutsal ocağın bulunduğunu söylerler. Onların Şeyh Ahmet (Elazığ’daki Şeyh Ahmet Dede mi, Hoca Ahmet Yesevi mi? Bulamadım.) adındaki uluları elindeki yanık köseği toprağa saplayınca bu orman türemiş. Bu Şeyh Ahmet elindeki yanık odunun türemesinden sonra Rum illerine gitmiş. Kalanlar da kendisini yanık ağaçtan orman türettiği için Ateş Beg (bugün Ateş Bag) demişler.

Şamani Türklerin kutsal ağacı kayın ağacıdır. Çocuğu olmayan kadınlar bu tür ağacın altında dua ederler. Evliya Çelebi Kuzey Kafkasya’da ağaca tapan insanları anlatıyor. Diyor ki “Her yıl bu ağacın altında dua ederler. Evliya Çelebi Kuzey Kafkasya’da ağaca tapan insanları anlatıyor. Diyor ki “Her yıl bu ağacın altına gelip yiyip içip giderler. Elbette ki bu ağacın yöresinde nice kez yüz bin balmumu ve yıl mumu yakıp her gece çerağan edip yanlış töreleri üzere ağaca demir kakarlar ki her

kim bu ağaçta bir iz olursa ağaç bu adamı unutmayıp cehennem sıkıntısına komaya ve şefaet edip kurtara.” (cilt 7. sayfa 740)

Dede Korkut kitabında Basat “Atam adını sorarsan devletli kaba ağaç” demektedir. Dokuz Oğuz Destanı’nda Tuğla ve Selenga ırmaklarının arasındaki bir adacıkta çam ve hus ağacının üzerine inan ışıktan Dokuz Oğuzlar türemişlerdir. Oğuz Destanı’nda bir ağaç kovuğunda doğan çocuğa kıpçak adı konulmuştur. Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi’nde Hazret-i Pir kendisini kuşatanlardan kurtulmak için Hırka Dağı’ndaki ardıç ağacına sığınır. Ağaç dalları ve yapraklarıyla Haz-

-62-

ret-i Piri saklar. Gelenler kendisini göremezler Hacı Bektaş orada kırk gün çile çıkarır. O ağaca o gün bugündür kutsanmaktadır.

Sücaeddin Veli Velayetnamesi’nde ise sultan varlığı (SücaeddinVeli) sık sık Kırklar Çamı ve Bölük Çamı diye iki çamın dibinde tapınmış.

Bugünkü Anadolu’da bu ağaç kültü Tahtacılar ve Alevi olmasalar bile Yörükler arasında yayılmıştır. Tahtacıların tarihteki adları Ağaç Eri’dir. Bu addan da anlaşılacağı üzere geçimlerini orman işleyerek sağlamaktadırlar. Bugün bile onlar Muharrem ayında kesinlikle ağaç kesmezler. Yeniden işe başladıklarında ağaçlara dua ederler. Onların özellikle tek ağaçları kutsadıklarını görmekteyiz. Bu tek ağaç kutsallığı tüm Alevi Türk ve Kürtlerde görülmektedir. Ağaçlara renkli bez bağlayıp muradın olmasını istemek, ağaçlara el sürüp eli sonra yüze sürmek, çivi çakmak hep eski Asya dinimizin izleridir. Bugün bile yaş ağacı kesmek, ağaçlara kirli çamaşır asmak Tahtacılar da yasaktır. Kaz Dağlarında ulu ağaçlar onlar için hala devletli koca ağaçtır. Orman kesinlikle kirletilmez.

“Dede Korkut Hikayelerinde dağ, su, ağaç kültü pek açık olarak göze çarpmaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Hikayesi’nde anası oğlunun başına gelen felaketi dağ ruhundan bilmiş olacak ki otların bitmesin, suların akmasın, geyiklerin taşla dönsün” diye dağa sesleniyor. Şamanizmde kimi zaman böylesine ruhlara kargış da edilir. Altaylı Şamanist, avda başarıya ulaşmazsa orman ruhu için yaptığı sanamı sokağa atar. Ve ona karşı küfrederek.

Salur Kazan’ın oğlu Uruz ağaca şöyle sesleniyor :

Ağaç ağaç dersem arlanma ağaç,

Mekke Medine’nin kapısı ağaç,

Musa kelimin asası ağaç

Büyük büyük suların köprüsü ağaç

Kara akara denizlerin gemisi ağaç

Şah-ı Merdan Ali'nin eğeri ağaç

.....

Eğer erdir, avrattır korkusu ağaç

Beni sana asarlarsa kaldırma ağaç

Ağaca karşı söylenen bu sözlerde Musa Kelim, Şah-ı Merdan Ali gibi sözler çıkarıldığında Altaylı Şamanların kutsal ağaçlar için söyledikleri ilahiler karşımıza çıkacaktır. Geyikli Baba ile Orhan Gazi söylencesinde “ Devletli kaba ağaç” diye bir kavak ağacı anılıyor. Dede Korkut öykülerinde “devletli kaba ağacın kesilmesin” sözleri dua yerinde kullanılmaktadır. (Abdülkadir İnan, Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları)

Cemlerini alaca deynekle yöneten Alevi Türkmen oymaklarındaki dedelerin bu ağaçları kutsal saymaları, alaca değenek, tarik, erkan değneği adındaki bu değnekleri altında kesinlikle yalan söylemiş hep eskinin kalıntılarıdır. Ağaç Anadolu Alevilerinin yurtlarını bulmalarında onlara kılavuzluk etmektedir. Hoca Ahmet Yesevi Asasının Anadolu'ya atarak Hacı Bektaş Veli'yi buralara göndermiş, çam şıhı seyyidleri Yanık Köseği ile Divriđe yerleşmişlerdir.

“Bu bölgedeki Kürtler her yıl ocak ayı sonunda üç gün hıdır orucu tutarlar. Geçen yıl aynı mevsimde Balaban aşiretinin başkanı Gül Ağa, beni çağırarak kendi köyü olan Hınzori Köyü'nün yanında Kıştim Köyü'ne götürdü. Her yıl binlerce Kürt bu köyde Mar dedikleri evliyanın önünde aynı günde büyük bir toplantı yaptıklarından Gül Ağa ile biz de toplantı yerine gittik.

63

Büyük bir oda ortasında büyük ve eski bir direk vardı. Bu direkte yeşil sargıya sarılı bir asa sarılmış, asanın sargıdan dışarda kalan başı, büyük bir yılan başı şeklinde görölüyordu. Buna herkes “kiştim mar'ı” yani kiştim evliyası diyordu. Sözü geçen oda o derece geniş ki içine bir/iki bin kişi sığabilirdi. Buraya toplanan halk bir yandan inleyen seslerle Hüda'ya yalvarıyor ve bir yandan da Mar'a karşı derin bir saygı ile eğiliyorlardı. Genel bir ağlayış baş gösterdi. Ben de genel coşku ve görüntü nedeniyle ağlamaktan kendimi alamamıştım. Topluluk birikmişti. Mar'ı çıkarmaya yetkili aileden çarpık yarı kötürüm bir kişi ortaya gelerek direkte asılı sargıdan ya Allah diyerek mar'ı çıkarmış ve yarı ayakta, yarı yerde sec deye gelerek mar'ı insanlar üzerine uzatmaya ve günahlarından arıtmaya yönlendirmiştir. Şeyhin elindeki mar bazen uzuyo bazen kısalıyor, bazen eğimli durumlara geçiyor ve topluluğu coşkuya getirip bazen de sahibini yerlere deviriyordu.” (Dersim Baba bölgesinde Dinsel Görüntü/ Nuri Dersimi)

Toplum arasında Baytar Nuri adıyla anılan Nuri Dersimi'nin Dersim tarihi ve gelenekleri ile ilgili iki kitabında da aşağı yukarı buna benzer öyküler vardır. Hınıs Bölgesi'ndeki Alevi Türkmen oymaklarında dedelerin ellerindeki erkan değneklerine kimi yerde tarik adı da verilmektedir. Bölgenin Zaza Alevilerinde ocak sahibi dedenin bu asası için cennetten gelme inancı egemendir. Dersimi'nin söz ettiği aşiretin Balaban adını taşıması köken olarak Türkmen izlenimine bizi götürmektedir. Gene de özellikle Türkmenler ve Zazaların yakın coğrafyadan Anadolu'ya gelmiş olmaları bu tür kutsal

değneklerin motifini birbirinden almış olmaları kanısını da uyandırmaktadır. Dersim Zazalarında çok etkin olan Zerdüşt kalıntılarının içinde ağaç ve su kutsallıkları da yer bulmuştur.

Alevi ozanları deyişlerde ağacın kutsallığını döne döne vurgularlar:

Öt benim sarı tanburam

Senin aslın ağaçtandır

Ağaç dersem gönüllenme

Kırmızı gül ağaçtandır

Ali Fatma'nın yari

Ali çekti Züifika'ı

Düldül atının eğeri

o da yine ağaçtandır.

Nurdandır Kabe eşiği

Cihan 'ı tuttu ışığı

Hasan hüseyin 'in beşiği

o da yine ağaçtandır

Yeter Pir Sultan 'ım yeter

Dertlilere derman katar

Türklü Türlü meyve biter

O da yine ağaçtandır.

SU KÜLTÜ

Anadolu Alevilerinin dükü atalarının kutsal saydığı doğa ürünlerinin birisi de sulardır.

11. yüzyılda İniş İrmağı boylarında yaşayan Kimek/Kıpçaklar İrtiş İrmağı'na taparlarmış. "Su Kıpçakların Tanrısı" derlermiş (Abdülkadir İnan, Şamanizm)

Kırgızların Manas Destanı'nda Yakup, karısı Han Hatun'un kısırlığından yakınlıkla diyor ki "Bu çırcı'yı alalı on dört yıl oldu. Bir çocuk koklayamadım. Bu hatun mezarlı yerleri ziyaret etmi-

yor. Elmayı yerlerde yuvarlamıyor. Kutlu pınarlar yanında gecelemiyor.”

Kazakların şeriata ters gelen geleneklerinden Molla Gazi Hoca “Kadınları kısır olursa çölde tek başına bir ağaç, bir kuyu veya bir su yanında durup, bir koyun keser ve gecelerler.” Müslüman Kırgızların bu gelenekleri Şamanist Yakutların kutlu ağaç yanında yaptıkları törenlerin tıpkısıdır.

Dede Korkut hikayelerinde bir hatun, erkek evlat istediğinde kuru kuru çaylara şarap döküp kara giyimli dervişlere nezirler verirmiş. Bu gün suların bu kutsal durumları da Anadolu’da yaşamaktadır. Söz gelimi Munzur suyunun gözesindeki balıklara dokunulmaz. Bu su kutlu sayılır. Her yıl Nevruz günlerinde bu su gözesinde semahlar dönülür. Gene Alevi kesimi dışında da bu su kutsallığını görmekteyiz ki bunun en belirgin örneği Urfa’daki Balıklı Göl kutsallığıdır. Ancak gene de bu Şaman geleneği yerini İslamsal giysiye bırakmıştır. Akarsu gözelerinin kutsallıkları halk bilim ürünlerimizde yerini korumaktadır. Köroğlu’nun atı bingöllerden akan sihirli köpüğü içtiği için ölümsüzdür. Eğer bu köpükten bir parçayı Köroğlu babasının gözüne zamanında sürseymiş gözleri açılacaktı.

Gene Dede Korkut’ta Salur Kazan suya şöyle seslenir :

Çığını çığını kayalardan akan su

Ağaç gemileri oynatan su

Hasanla Hüseyin ‘in hasreti su

Bağ ve bostanın ziyneti su

Ayşe ile Fatmanın nigahı su

Kara başım kurban olsun suyum sana

“Dede Korkut Hikayeleri” 12-14. yüzyıldaki Doğu Anadolu’da yaşayan Oğuz boyları arasında şüphesiz ki çok söylenmiş hikayelerdir. Bu hikayeleri anlatan ve dinleyen Oğuzlar ve bu hikayeleri kitap biçimine getiren ozan- yazar kesinlikle bu hikayelerdeki hayatı yaşıyorlardı. Bunlarda söylenen inanç ve gelenekleri yadırgamıyorlardı. Bunlar Müslümanlardı. Bizans boylarında ilayı Kelimetullah için cihat yapıyorlardı. Fakat İslam ıkları “Arı sudan abdest alıp iki rekat namaz kılmaktan (o da sıkıştıkları zaman) ibaretti. Bunların ezan okuyan müezzinleri de tat eri, yani İranlı ya da İranlılaşmış bir softa idi. Bunu Dirse Han’ın şu sözlerinden anlamak mümkündür:

Salkım salkım tan yelleri estiğinde

Sakallı bozaç turgay sayradukta

Sakalı uzun tat eri bangladukta

Yanı “Sabah namazına sakalı uzun Acem seslendikte” diyor. Demek ki 14. yüzyıl Oğuzlarında imamlık ve müezzinlik yapacak kimse kendi aralarından çıkmıyordu. Bu nedenle bu Oğuzların durumu 18. yüzyıl Anadolu Yörükleri ile 19. yüzyıl Kazak Kırğızlarının durumundan farksız olmuştur.” (Abdülkadir İnan a.g.m)

Rahmetli Abrülkadir İnanın bu çok yerinde tanısını döne döne kendini din bilgini sayıp da Anadolu insanını 10. yüzyıldan beri İslam gösterenlerin bilgisine mi sunalım, suratına mı çarpalım? Tahtacı Türkmenleri her yıl 5 Mayıs’ı 6 Mayıs’a bağlayan gece sonunda gün çılmadan kalkarak köy yakınındaki kutlu saydıkları akarsuda gözelerde yıkanırılar. Kadınlar başlarına bahar dalları takar ve gene topladıkları bu dallarla evlerinin kapısını süslerler. İnançlarına göre bu sular bir yılın yorgunluğunu ve kötülükleri giderecek, bu bahar dalları aynı şeyi evleri için yapacak ve yeni yıla bereket içinde girecektir. Dersimliler aynı duyguyu ve etkinliği Munzur Suyu

6-65

gözesinde sersale dedikleri şubat sonundaki yıl dönümünde yaparlar.

Munzur Suyu’nun gözesinde dargın aşiretlerin barıştırılmasını, edilen yeminlerin bu gözenin tanıklığı önünde olmasını en kutsal kurbanların bu göze önünde kesilmesini, yeri gelmişken ekleyelim.

Alevi halk ozanları suların akışını yeni bir giysiye büründürdükleri için Muhammed Ali’ye ulaşma arzusuna bağlarlar.

Hak-i payine yetem der ömürlerdir muttasıl

Başını taşdan taş a urup gezer avare su”

Fuzuli

Fit verildi gökte uçan kuşlara

Bakınız mısın gözden akan yaşlara

Sular başın vurur taşdan taşlara

Ça,ğlarya Muhammed Ali çağırır

Pir Sultan Abdal

Çağlayıp akıyor bakansan suya

yağan yağmurlardan zevk duya duya

Geçer koyaklardan varır uykuya

Başını taşlara koyar iniler

Aşık Veysel

Söz sırası gelmişken Anadolu Aleviliğinde toprak kavramının da kutsallıkla iç içe olduğunu vurgulamamız gerekir. Eskilerde yağız yer adıyla anılan toprak her etkinliğin en son kutsanan halkasıdır. Gerek Budizm de gerekse Şamanizm’de dinsel törenlerde içilen içkilerin son damlaları bu yağız yerin hakkıdır diyerek toprağa dökülür. Divan edebiyatımızda da bu son damlanın cür’a adıyla toprağa dökülmesi kuralı var. Ayrıca günahlı ölülerin başı mezarlarında toprakla buluşmasın diye bir taş üzerine konur ve buna da yağız yeri kirletmesin nedeni gösterilir. Tahtacı Türkmenlerinde en ağır suçlardan biri zinadır. Bu günahı işleyen kişilerin cesetleri toprağa gömüldüklerinde başları dışarda tutulur. Toprağı kirletmesin diyerek nedeni de söylenir. Böyle günah kar kişileri çok ender bile olsa idamla cezalandırdıklarında da meyve vermeyen ağaca asarlar. Özetle toprağın kutsallığını vurgulamak istiyorum. Bunun kökeninin eski inançlara kadar yürüdüğünü söylemiştik. Öyle ki Anadolu’nun büyük ozanı Yunus Emre bir şiirinde toprağa şöyle bir kutsallık vermektedir:

Ben mevlamı yerde buldum ne isterem gökyüzünde

Bana yüzüm yerde gerek, bana rahmet yerden yağar

Söz toprağa ve şiire yönelmişken rahmetli Veysel’i anmamak olmaz.

Ademden bu yana neslim getirdi

Bana türlü türlü meyve bitirdi

Hergün beni tepesinde götürdü

Benim sadık yarım kara topraktır

İşkence yaptıkça bana gülerdi

Bunda yalan yoktur herkes de gördü

Bir çekirdek verdim dört bostan verdi.

Benim sadık yarım kara topraktır.

Göğsün kestim kazmayınan belinen

Yüzün yırttım tırnağınan el ilen

Yine beni karşıladı gül ilen

Benim sadık yarım kara topraktır.

Burada orman derken, ağaç derken, su derken ve dağ derken, toprak derken elbette bunların süslerinden de söz etmek yerinde olacaktır.

6-66

Kaldı ki Veysel’de toprak kişiyi elinde gülle karşılamaktadır. Yukarda da bahar dallarında söz ettik. Bunlar kır çiçekleridir. Anadolu Alevisi gene yüzyılların ötesinden gelen eğitimle bu dallara bu çiçeklere, güllere kutsal duygularla bağlıdır. Öyle ki öbür dinlerde herkes din büyüğünü yol büyüğünü mermer saraylarda kuş tüyü yastıklar da görürken Alevi piri ile gülü bir arada düşler.

Ben bugün pirime yardım

Pirin makamı güldür gül

Oturmuş taht-ı revanda

Taht-ı revanı güldür gül

Gül alırlar gül satarlar

Gülden terazi tutarlar

Gülü gül ile tartarlar

Çarşı pazarı güldür gül

Gülden değirmeni döner

Anın ile gül öğünür

Ak arkı döner çarkı

Çarkı devranı güldür gül

Hatayı

Bu deyişin Alevilerin en büyük ozanlarından Şah İsmail Hatayinin olduğunu da ekleyelim. Şimdi sorular gelebilir. Nedir Alevilerin bu doğaya yakınlıklarının nedeni? Nerededir hep toprak, su ağaç, çiçek, gül, bülbül, turna kırat vb. ilişkilerinin kaynağı? Gerçekte Anadolu Alevilinin adlarına ve soyadlarına da bakıldığında ilginç doğa anlarını da görmekteyiz. İşte kimi soy adları: Tatlısu, Doğan, Akyazı, Çiçekli, Gülçiçek, Gül beyaz, Gökçebel, Sarısu vb. Öte yandan kimi yandan kimi tarihsel yer adları Erzincan yöresin de Şah İsmail’in konakladığı köy: Saru kaya, Sivas’ta Yıldızeli’nde Pir Sultan Yaylağı: Yıldız Dağı; Fethiye Tahtacılarının meskeni Güllük; Halep Türkmenlerinin kutsal göleti: Hublar Gölü vb.

Bize kalırsa bunun nedeni gene eski Asya dinlerimizdeki ihsan oluşmasının söylencelerini dayandır. Şaman inancında Tanrı Ülken, insanı ya ratacağında elindeki çamura topladığı çiçekleri katarak yoğurur ve insanın dış tenini oluşturur. Budizm’de insanın mutluluğa ulaşması, Nirvana’ya yükselmesi ancak kendini iç olarak eğitmesiyle olasıdır. Bunun da tek yöntemi dış dünya daki canlılarla, bitkilerle ve hayvanlarla dost olmaktır. Budizmin Şamanlığın, Zerdüştlüğün milattan sonra 8. yüzyıldaki Nasturi Hristiyanlığı ile karışımını yapan İranlı peygamber Mani de hiç bir hayvanın öldürülmemesini, hiç bir bitkinin yaşken toplanmamasını öğütüyor ve büyük bir buyruk veriyor: Yargılama ki yargılanmayasın.

Alevilerin ölümsüz önderi Hacı Bektaş Veli de demiyor mu:

“İncinsen de incitme”

Türkmen kültüründen dünya evrenselliğine örnek gösterilebilecek büyük ozan Yunus’un

“Gök ekini biçmekle” gençlerin öldürülmesini bir saymasını da hadi bu coşku ile analım:

Bu dünyada bir nesneye

Yanar içim göynür özüm

Civan iken ölenlere

Gök ekini biçmiş gibi

Hele hele İslamlığın lanetlediği, murdar saydığı domuzu bile Hacı Bektaş Veli Velayetname si’nde korunur, esirgenir görünce Alevilerin doğa sevgisinin nedenini iyice anlıyoruz.

Anadolu Aleviliğinde Çevre Sevgisi

Nejat Birdoğan

6-67

“Doğadan gelen doğaya secde eder...”

Anadolu Alev kökeni bakımından Asya/Ari dinlerinden geldiği, kuşkuya yer bırakmaz ölçüde açıktır. Gerek İslam ve gerekse aşağıda andığımız Ari Asya dinleri ile Alevilik inanç ve ritüelinin şaşılacak benzerliği bu savı şaşılacak biçimde doğrulamaktadır. Bu savın uzun uzadıya savunmasını Köken ve İçerik Bakımından Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı” kitabımızda ele aldığımızdan burada yeniden tartışmayı gereksiz sayıyoruz. Burada ele alacağımız konu bir tartışmadan çok bir olguyu sergilemektedir. Bu da Anadolu Aleviliğindeki doğa kutsallığı ile bununla ilgili olarak çevreye saygı kavramıdır. Aleviliğin çağlar boyunca aldığı adları yanı sıra ünvan olarak kazandığı bir sıfat da doğa/tabiat dini oluşudur. Kökenini oluşturan Zerdüş, Buda ve Şaman dinlerinin temelinde yatan panteist (Vahdet i Vücut, öz birliği) görüntü, bugünkü Anadolu Aleviliğinde “her şey odur, ondan bir

görüntü, ondan bir parçadır” anlayışıyla, her olgunun Tanrı’nın bir görüntüsü olduğu tasavvurunu doğurmuştur.

Konumuz tasavvufun tüm boyutlarını da ele almak değildir kuşkusuz. Ancak Alevi coğrafya sında ve inanışında kimi doğa parçalarını kutsanması ve kimi zaman bundaki aşırılık bizi ister istemez araştırmaya götürmektedir. ‘Olgu ve neden” araştırması yapıldığında karşımıza çıkan olayları şöylece sergilemeye çalışırsak:

YER/SU KÜLTÜ

Özellikle Asya’daki yaşantımızda Şaman dininden olduğumuz açıktır. Şamanlığın bir özelliği de her doğa parçasına bir ruh verip onu saygınlıştırmak ve de kutsallaştırmaktır. Bu tür yapılanmanın doğa parçaları ile sularla ilgili olanlarına yer- su kültü diyoruz. Doğadan amaç toprak, orman , dağ ve bitkilerdir.

Yer/su kültü büyük imparatorluklar döneminde gelişerek “vatan kültü “ aşamasına yükselmiştir. Biz tarihsel yaşantımızda bunun ilk örneğini Orhun Anıtları’nda görüyoruz. Gök Türklerin uduk yer/ sub (kutsal yer/su) adını verdikleri kavram, hem koruyucu ruhlar, hem de vatan demektir. “ Atalarımızın yönettiği yer/su” tamlamasından amaç ise yönetilen vatan demektir. Tonyukuk Yazıtı’na göre Göktürk vatanına saldıran düşman, Tanrı Umay ve yer/su ruhlarının yardımı ve himmetiyle gafil avlanarak bastırılmışlardır.

DAĞ KÜLTÜ

Yer su ruhlarının en önemli kesimi dağdır. Şamanist Türklerde dağ kültü Gök Tanrı kültü ile ilgili bir durum alınmıştır. Hunların kutsal tanıdıkları dağlar, kurbanların adak yeri olarak ünlenmişlerdir. Orta Asya’nın tüm Türk budunlarında kurbanlar dağların yüksek tepelerinde kesilirlerdi. Bu konuda bir gerçek uzman olan Barthold’un anlattıklarına göre Eski Türkler dağların Tanrı makamı olduklarına inanırlardı. Yüksek dağ tepelerinin göklere yakın görünmesi onların uzaklardaki maviliği bu inancın yerleşmesine neden olmuş olabilir. Biz bu durumu Asya Zerdüştliğünde de görmekteyiz. Tanrı Ahuramazda’ya tapınan Zerdüşt bugünkü Elbruz Dağı’nın tepelerinde Tanrısına yakarmaktadır. Biz bu söyleşinin ileriki bölümlerinde her üç dinin yani Şaman, Zerdüşt ve Budizm dinlerinin birbirleriyle şaşılacak ölçüdeki benzerliklerine tanık olacağız.

Eski Oğuzlarda her boyun, her oymağı ken-

6-68

dine özgü kutsal dağı olduğu gibi boylardan kurulu büyük birliklerinde de kendilerine ilişkin kutsal dağları vardır. Bu dağa Kut Dağ denirdi. Söz gelimi Gök Türk İmparatorluğu’na katılan Kutsal Dağı ve ormanı Ötüken Dağı ve ormanıdır.

Uygur söylencelerine göre de onların mutluluk ve bolluk taşıyan dağları vardır. Bu dağ Çinlilerce parçalandıktan sonra götürülmüştür. Sonra Uygur ülkesine uzun süre kıtlıklar ve yıkım gelmiş, ancak dağ yerine geri getirildikten sonra Uygurlar dirliğe kavuşmuşlardır. Moğol mutluluk dağının götürülmesi de aynı sonucu getirdi. Bir kadın Şamanın duaları sonucunda Moğollar dağlarına

kavuştular. Bayanıl Dağındaki kazı lık yaylasından koyulan Kalmuk Türklerinin ağıt- ları bugün bile Kazak Kırgız yazının, en içli ör neklerini oluşturur.

Şamanlara göre tüm evren ruhlarla doludur. Dağlar göller ve ırmaklar bu nedenle hep canlı varlıklardır. Güçsüzün güçlüden yardım dilemesi bu nedenle burada da görülmektedir:

Ey kutsal ve geniş Altay'ın yargı yeri! Durma dan kısmet veren Altay! Bizi yıpratmamak için yargılayan Altay! Saçları ağarmaz ihtiyaçlarımıza dinlenme sağlayan Altay! Yer ve denizlerimiz ya ratıldığında ata babalarımızın kutsadığı Altay!"

Temiz yurdumuz yıpranıyor, az ulusurnuz sıkıntı çekiyor. Ey Kutsal Altay'ım biz ne yapalım? Geçim versen ne olur? Bereketli sürülerimizin kutlarını yaratan Altay'ım ver suyum..

Şamanlığın ve Zerdüştlüğün bu dağ ruhlarına inanmasının etkisini Anadolu'da yaşayan Türk ve Kürt Alev kimi kutsal dağlarla h yaşar görmekteyiz. Tüm Anadolu'da bu nedenle yük sek dağ tepeleri tekin değildir. Kutsallıklarından dolayı biraz da korkularak izlenen dağ coğrafya mızda ulu yol velilerinin mezarları, makamları dede düşekleri ya da doğrudan doğruya dağın adıyla ilgili kutsal söylenceler bulunmaktadır. Dersim/Tunceli bölgesinde Munzur Baba Dağı, Celaledin Harzem Şahin mezarını bulunduğu söylenen Tojik Baba Tepesi. Türkiye'nin hemen her tarafında bululanan Hıdırlık tepeleri, Hanak/ Saskara bölgesinde adı romanlara konu olan Ye latan Dağı. Sürmeli/ Sahat çukurundaki ağı Da ğı, Selim! Sarıkamış bölgesindeki Allahüekber Dağı, hep bu eski Asya dağ kutsallıklarının bu güne sarkan izleridir. Ancak doğal olarak bu es ki Şaman ve Zerdüşť inançları bugün için belki de tarihsel korkular yüzünden sl giysilere bürünmüşlerdir.

Bugün Tahtacı Türkmen oymaklarının Ada na'dan Çanakkale'ye değin tümü Ege'de Edremit yöresindeki İda/ Kaz Dağlarını Ağustos ayının son haftası ile ekim başlarında kutsamaktadırlar. Bu kutsama bir tür hacdır. Dağın doruğuna yakın yerde Baba ve Sarıkız yatırlarının olduğu benim senmektedir. Her yıl Tahtacı Türknienleri bu da ğı bu nedenle kutsarlar. Bu tahtacılardan yukarı da Altay'dan yardım isteyen Türkmen Şamanları nın dualarınızda bugüne sarkmış olarak görmek teyiz:

"Dağlar, daşlar ulu gaba ağaçlar, gonca çay lar, Goyunoğlu Yusuf a yu gel çocuğumun garnın ağrısını al."

Hanak/Saskara Türkmenlerinin dualarında da bu dağ ruhları yaşamaktadır:

"Seni bu yel adına tabşırdım." "Adına, yarına kurban olduğum yel ata, sen bilirsin halimi" "Bak doğru söyle üstümüzde yel atan var, sen bu işten kurtulamazsın"

6-69

Hacı Bektaş Veli Vel Hırka Dağı Ararat Dağı: Abdal Musa Veli'de Dur Dağı söylencelerle hep Absya dininin Anadolu'ya gel miş kalıntılarıdır. Afyon Dumlupınarı'nda Kaz Uçuran Tepe ve Dede Sivrisi Tepesi ünlüdür, Er dek'te Dilek Tepe'de Dilek Dede yatır, Kaplan Dede Dağı Aydın Madran Dağı'nda küçük ve bü yük Madran tepeleri, Alevi Sünni ayrımı yapıma dan hep kurban kesilen yerlerdir.

Dağların kutsallığı halk ozanlarında da var:

Hayal hayal oldu gözüme batan

Ahmaktır dünyaya göz gönül katan

Çıplak Ali ile Hayderi Sultan

Bize yol vermiyor aşmaya Dağlar

Gayıptensin kandildesin, sırdasın

Münkire görünmen göze perd esin

Hasan Dede'm Yüğrük kulu neredesin?

Bize yol vermiyor aşmaya dağlar

Denek Dağ'da yatan Yediler Kırklar

Buna inanmadı Münkirler şekler

Çiçek Ana ile Hürü melekler

Bize yol vermiyor aşmaya dağlar

Pir Sultan Abdal

Konumuzu ilgilendirmesi bakımından Ha nak/ Alevi Türkmenlerinde dağların doğuya ba kan yüzlerindeki ağaçların kurumadan kesilme lerini ve buralarda ateş yakmanın yasaklığını her hangi bir nedenle bu bölgede hayvan leşlerinin toplanıp, bu yörenin kesinlikle temiz tutulduğu nu hildirelim. Bingöl yöresindeki kızılbaş Kürt köylüleri buradaki Kaşkar Tepesi'ni kutsamakta dırlar.

"Anadolu'da yüksek dağ tutkusunu salt Asya kültürlerine bağlamak da yanlış olur mu?" diye

düşünüyorum. Bizden önceki Hristiyan ve onun öncesi dinlerde de dağlar kutsaldır. Bilindiği üze re Toros sözcüğü Ermenicedir. Boğa demektir. Bu dağın bizdeki bir adı da Boğa/Binboğa'dır. Buraların bugünkü sahipleri yörük ve Türkmen ler buraları hep kutsal saymışlar ve her sivrisine bir dede adı takmışlardır. Bunlardan Bozoğlan ve Karaoğlan dedeleri çoğu olmayan kadınların umut yerleridir.

Dağ kültü üzerinde söyleşirken kaya kültüne eğilmemek olmaz. Anadolumuzda her hangi bir yol üzerinde bir kayanın gizlerle kaplanmasının ve kutsanmasını da görmekteyiz. Bugün Pir Sul tan Abdal'ın köyündeki (Banaz) değirmen taşına benzeyen kayanın kutsallığını anımsatmak istiyo rum. Köylülerin inananak söylediklerine göre Pir Sultan, Horasan'dan gelirken bu taşı esasının ucuna takarak buralara kadar getirmiş. Kimi söy lencelere göre de Pir Sultan Musahibi Ali Baba ile de bu taşın üzerine oturarak söyleşirmiş. Bu söyleşmeye eşi de katılmış. Köylüler ilginçtir ki bu taş

Hasan Dede diye bir ad takmışlar. Gene bu taş a yakın olan ikinci ve aynı türden bir baş ka taş a Seyyit Baba adını vermişlerdir. İşte bu taş gibi Ağrı /Hamur vadisinde Gelin kayası, Anado lu'daki yüzlerce Hızır kayaları, Köroğlu'nun Hı zırın Hz. Ali'nin ve nice Türk ve Kürt ereninin atalarının kılıçlarının ellerinin izlerinin kaldığı ka yalar ve bu kayaların kirletilmemesi ve kırılma ması, yerlerinden oynatılmaması hep sanki Asya dinlerinin izleridir.

Ağaç ve orman kültü

Anadolu AlevBerinin eski dinleri olan An ve Asyatik dinlerden alınıp getirdikleri kutsallıklara rında birisi de ağaç ve orman kültürüdür. Şöyle ki:

6-70

Ötüken Ormanının (Ötüken Yış) adıyla Göktürkler ve Uygurlar arasında kutsal sayıldığı nı bilmekteyiz. Orman kültürü ilkel topluluklarının orman ürünleriyle ve avcılıkla geçindikleri dö nemlerin anısıdır. Tarımla ve geniş bozkırlarda çobanlıkla geçinen topluluklarda ise orman kül- tü eski önemini bitirmiştir. Orman Tanrıları da bu ikincil topluluklarda kötü ruhlar sayılmışlardır. Bununla birlikte yaşam durumları iyice gelişmiş, uygarlığın üst kesimine adım atmış nice uluslar yeni dinlerine bu eski orman kutsallıklarını sok mayı başarmışlardır. Örneğin Maku hanlığında yaşayan Alevi Karakoyunlu Türkmenlerde ve Alevi Kürtlerde orman kültürü iyice gelişmiştir. Rus araştırmacı W. Gordlevski'nin bildirdiğine göre 26 köyden oluşan bu Aleviler Ali-ilahi• imişler. Onlarca bu ormandaki ağaçlara dokunmak ke sinlikle yasaktır. İlk baharda karakoyunlu kadın lar bu ormandaki ağaçlara çiçekler bağlarlar ve kurban kestirirler. Bu ormanda kutsal ormanda kutsal ocağın bulunduğunu söylerler. Onların Şeyh Ahmet (Elazığ'daki Şeyh Ahmet Dede mi, Hoca Ahmet Yesevi mi? Bulamadım.) adındaki uluları elindeki yanık köseğini toprağa saplayın ca bu orman türemişmiş. Bu şeyh Ahmet elinde ki yanık odunun türemesinden sonra Rum illeri- ne gitmiş. Kalanlar da kendisini yanık ağaçtan orman türettiği için Ateş Beg (bugün Ateş Bag) demişler.

Şamani Türklerin kutsal ağacı kayın ağacıdır. Çocuğu olmayan kadınlar bu tür ağacın altında dua ederler. Evliya Çelebi Kuzey Kafkasya'da ağaca tapan insanları anlatıyor. Diyor ki 'Her yıl bu ağacın altına gelip yiyip içip giderler. Elbette- ki bu ağacın yöresinde nice kez yüz bin balmu mu ve yıl mumu yakıp her gece çerağan edip yanlış töreleri üzere ağaca taparlar. Yanlış inanç-ları üzere ağaca demir kakarlar ki her kim bu ağaçta bir iz olursa ağaç bu adamı unutmayıp ce hennem sıkıntısına komaya ve şefaati edip kurta ra." (cilt 7. Sayfa 740)

Dede Korkut Kitabında Basat" Atam adını so rarsan devletli kaba ağaç" demektedir. Dokuz Oğuz destanında Tuğla ve Selenga ırmaklarının arasındaki bir adacıkta çam ve hus ağacının üze rine inen ışıktan Dokuz Oğuzlar türemişlerdir. Oğuz destanında bir ağaç kovuğunda doğan ço cuğa Kıpçak adı konmuştur. Hacı Bektaş Veli Ve layetnamesi'nde Hazret-i Pir kendisini kuşatan lardan kurtulmak için Hırka Dağı'ndaki ardıç ağacına sığınır. Ağaç dalları ve yapraklarıyla Haz ret-i Pir'i saklar. Gelenler kendisini göremezler. Hacı Bektaş orada kırk gün çile çıkarır. O ağaç o gün bugündür kutsanmaktadır.

Secaeddin Veli Velayetnamesi'nde ise sultan varlığı (Süceaaddin Veli) sık sık Kırklar Çamı ve Bölük Çamı diye iki çamın dibinde tapınırmış.

Bugünkü Anadolu’da bu ağaç kültü Tahtacı lar ve Alevi olmasalar bile Yörükler arasında ya yılmıştır. Tahtacıların tarihteki adları Ağaç Eri’dir. Bu addan da anlaşılacağı üzere, geçimlerini or man işleyerek sağlamaktadırlar. Bugün bile onlar Muharrem ayında kesinlikle ağaç kesmezler. Ye niden ise başladıklarında ağaçlara dua ederler. Onların özellikle tek ağaçları kutsadıklarını gör mekteyiz. Bu tek ağaç kutsallığı tüm Alevi Türk ve Kürtlerde görülmektedir. Ağaçlara renkli bez bağlayıp muradın olmasını istemek, ağaçlara el sürüp eli sonra yüze sürmek, çivi çakmak hep eski Asya dinimizin izleridir. Bugün bile yaş ağa cı kesmek, ağaçlara kirli çamaşır asmak Tahtacı lar’da yasaktır. Kaz dağlarında ulu ağaçlar onlar için hala devletli koca ağaçtır. Orman kesinlikle kirletilmez.

6-71

“Dede Korkut hikayelerinde dağ, su , ağaç kültü pek açık olarak göze çarpmaktadır. Dirse Han oğlu Boğaç Hikayesinde anası oğlunun ba şına gelen felaketi dağ ruhundan bilmiş olacak ki otların bitmesin, suların akmasın, geyiklerin taş a dönsün” diye dağa sesleniyor. Şamanizm’de, ki mi zaman böylesine ruhlara kargış da edilir. Al taylı Şamanist, ayda başarıya ulaşmazsa orman ruhu için yaptığı sanamı sokağa atar. Ve ona kar şı küfreder.

Salur Kazan’ın Oğlu İJruz ağaca şöyle sesleni yor:

Ağaç ağaç dersem arlanma ağaç,

Mekke Medine’nin kapısı ağaç,

Musa kelimin asası ağaç

Büyük büyük suların köprüsü ağaç

Kara kara denizlerin gemisi ağaç

Şah-ı Merdan Ali’nin eğeri ağaç

Eğer erdir avrattır korkusu ağaç Beni sana asa rlarsa kaldırma ağaç

Ağaca karşı söylenen bu sözlerde Musa Ke lim, Şah-t Merdan Ali gibi sözter çıkarıldığında, Altaylı Şamanların kutsal ağaçlar için söyledikle ri ilahiler karşımıza çıkacaktır. Geyikli Baba ile Orhan Gazi söylencesinde “Devletli kaba ağaç” diye bir kayak ağacı anılıyor. Dede Korkut öykü lerinde “devletli kaba ağacın kesilmesin” sözleri dua yerinde kullanılmaktadır. (Abdülkadir İnan, Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları)

Cemlerini alaca değnekle yöneten Alevi Türkmen oymaklarındaki dedelerin bu ağaçları kutsal saymaları, alaca değnek, tank, erkan değ neği adındaki bu değnekleri altında kesinlikle yalan söylemeyiş hep eskinin kalıntısıdır. Ağaç Anadolu Alevöerinin yurtlarını bulmalarında on lara kılavuzluk etmektedir. Hoca Ahmet Yesevi esasını Anadolu’ya, Hacı Bektaş Veli’yi buralara göndermiş, çam şıhı seyyidleri yanık köseği ile Divriği’ye yerleşmişlerdir.

“Bu bölgedeki Kürtler her yıl Ocak ayı so nunda üç gün “Hıdır Orucu” tutarlar. Geçen yıl aynı mevsimde Balaban aşiretinin başkanı Gül Ağa, beni çağırarak kendi köyü olan Hinzori kö yünün yanında Kıştim köyüne götürdü. Her yıl binlerce Kürt bu köyde Mar dedikleri evliyanın önünde aynı günde büyük bir toplantı yaptıkla rından Gül Ağa ile biz de toplantı yerine gittik. Büyük bir oda ortasında büyük ve eski bir direk vardı. Bu direkte yeşil sargıya sarılı bir asa sarı! mış, asanın sargıdan dışarda kalan başı, büyük bir yılan başı şeklinde görülüyordu. Buna herkes “kıştim mart” yani kıştim evliyası diyordu. Sözü geçen oda o derece genişti ki içine bir/iki bin kişi sığabilirdi. Buraya toplanan halk bir yandan inleyen seslerle Hoda’ya yalvarıyor ve bir yandan da Mar’a karşı derin bir saygı ile eğiliyorlardı. Genel bir ağlayış baş gösterdi. Ben de genel coş ku ve görüntü nedeniyle ağlamaktan kendimi alamamıştım. Topluluk birikmişti. Mar’ı çıkarma ya yetkili aileden çarpık yarı kötürüm bir kişi or taya gelerek direkte asılı sargıdan ya Allah diye rek Mar’ı çıkarmış ve yarı ayakta, yarı yerde sec deye gelerek Mar’ı insanlar üzerine uzatmaya ve günahlarından arıtmaya yönlendirmiştir. Şeyhin elindeki mar bazen uzuyor, bazen kısalıyor, ba zen eğimli durumlara geçiyor ve topluluğu coş kuya getirip, bazen de sahibini yerlere deviriyor du.” (Dersim Baba Bölgesinde Dinsel Görüntü/ Nuri Dersimi)

Toplumu arasında Baytar Nuri adıyla anılan Nuri Dersimi’nin, Dersim tarihi ve gelenekleri ile

6-72

ilgili iki kitabında da aşağı yukarı buna benzer öyküler vardır. Hınıs Bölgesi’ndeki Alevi Türk men oymaklarında dedelerin ellerindeki erkan değneklerine kimi yerde tank adı da verilmek tedir. Bölgenin Zaza Alevlerinde ocak sahibi de denin bu asası için cennetten gelme inancı ege mendir. Dersiminin söz ettiği aşiretin Balahan adını taşıması köken olarak Türkmen izlenimine bizi götürmektedir. Gene de özellikle Türkmen ler ve Zazaların yakın coğrafyadan Anadolu’ya gelmiş olmaları bu tür kutsal değneklerin motifi- ni birbirinden almış olmaları kanısını da uyandır maktadır. Dersim Zazalarında çok etk olan Zer düşt kalıntılarının içinde ağaç ve su kutsallıkları da yer bulmuştur.

Alevi ozanları deyişlerde ağacın kıtsallığını döne döne vurgularlar:

Öt benim san tanburam

Senin aslm ağa çtandır

Ağaç dersem gönüllenme

Kırmızı gül ağa çtandır

Ali Fatma’nın jvn

Ali çekti Zıqflkdr’ı

Düldül atının eğeri

o da yine ağa çtandır.

Nurdandır Kc eşığı

Cihan'ı tuttu ışığı

Hasan Hüseyin 'in beşığı

o da yine ağa çiandır

Yeter Pir Sultan 'ım yeter

Dertlilere derinan katar

Türlü türlü meyve biter

o da yine ağa çtandır.

SU KULTÜ

Anadolu Alevilerinin dünkü atalarının kutsal saydığı doğa ürünlerinin birisi de sulardır.

11. yüzyılda İrtiş Irmağı boylarında yaşayan Kimek/Kıpçaklar, İrtiş Irmağı'na taparlarmış. "Su Kıpçakların Tanrısı" derlermiş (Abdülkadir İnan, Şamanizm)

Kırgızların Manas destanında Yakup, karısı Han Hatun'un kısırlığından yakınarak diyor ki "Bu Çırıçı'yı alalı on dört yıl oldu. Bir çocuk koklayamadım. Bu hatun mezarlı yerleri ziyaret etmiyor. Elmayı yerlerde yuvarlamıyor. Kutlu pınarlar yanında gecelemiyor."

Kazakların şeriata ters gelen geleneklerinden Molla Gazi Hoca "Kadınları kısır olursa, çölde tek başına bir ağaç, bir kuyu veya bir su yanında durup, bir koyun keser ve gecelerler." Müslüman Kırgızlar'ın bu gelenekleri Şamanist Yakutların kutlu ağaç yanında yaptıkları törenlerin tıpkısıdır.

Dede Korkut hik bir hatun, erkek evlat istediğinde, kuru kuru çaylara şarap döküp kara giyimli dervişlere nezirler verirmiş. Bu gün suların bu kutsal durumları da Anadolu'da yaşamaktadır. Söz gelimi, Munzur suyunun gözesindeki balıklara dokunulmaz. Bu su kutlu sayılır. Her yıl Nevruz günlerinde bu su gözesin de semahlar dönülür. Gene Alevi kesimi dışında da bu su kutsallığını görmekteyiz ki, bunun en belirgin örneği Urfa'daki Balıklı Göl kutsallığıdır. Ancak gene de bu Şaman geleneği yerini İslam sal giysiye bırakmıştır. Akarsu gözelerinin kutsal lıkları halk bilim ürünlerimizde yerini korumak tadır. Köroğlu'nun atı Bingöller'den akan sihirli köpüğü içtiği için ölümsüzdür. Eğer bu köpükten bir parçayı Köroğlu babasının gözüne zamanın da sürseymiş, gözleri açılacaktı.

6-73

Gene Dede Korkut'ta Salur Kazan suya şöyle seslenir:

Çığının çığının kayalardan akan su

Ağaç gemileri oynatan su

Hasanla Hüseyin'in hasreti su

Bağ ve bostanın ziyneti su

Ayşe ile Fatma'nın nigdhı su

Kara başım kurban olsun suyum sana

"Dede Korkut Hikayeleri" 12-14. yüzyıldaki Doğu Anadolu'da yaşayan Oğuz Boyları arasında şüphesiz ki çok söylenmiş hik Bu hika yeleri anlatan ve dinleyen Oğuzlar ve bu hikaye leri kitap biçimine getiren ozan-yazar kesinlikle bu hik hayatı yaşıyorlardı. Bunlarda söylenen inanç ve gelenekleri yadırgamıyorlardı. Bunlar Müslümanlardı. Bizans boylarında İlay-ı Kelimetullah için cihat yapıyorlardı. Fakat İslam lıkları "Arı sudan abdest alıp iki rekat namaz kıl maktan (o da sıkıştıkları zaman) ibaretti. Bun ların ezan okuyan müezzinleri de Tat eri yani İranlı ya da İranlılaşmış bir softa idi. Bunu Dir se Hanın şu sözlerinden anlamak mümkündür:

Salkım salkım tan yelleri estiğinde

Sakallı bozaç turgay sayradukta

Sakalı uzun tat eri bangiadukta

Yanı "Sabah namazına sakalı uzun Acem ses lendiğinde" diyor. Demek ki 14. Yüzyıl Oğuz larında imamlık ve müezzinlik yapacak kimse kendi aralarından çıkmıyordu. Bu nedenle bu Oğuzların durumu 18. yüzyıl Anadolu Yörükleri ile 19. ytizyıl Kazak Kırgızlarının durumundan farksız olmuştur." (Abdülkadir İnan, a.g.m)

Rahmetli Abdülkadir İnan'ın bu çok yerinde tanısını döne döne kendini din bilgini sayıp da

Anadolu insanını 10. yüzyıldan beri tsl gös terenlerin bilgisine mi sunalım, suratına mı çar palım? Tahtacı Türkmenleri her yıl 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gece sonunda gün çalmadan kalkarak köy yakınındaki kutlu saydıkları akar suda gözelerde yıkanırılar. Kadınlar başlarına bahar dalları takar ve gene topladıkları bu dallar la evlerinin kapısını süslerler. İnançlarına göre bu sular bir yılın yorgunluğunu ve kötülükleri giderecek, bu bahar dalları aynı şeyi evleri için yapacak ve yeni yıla bereket içinde girilecektir. Dersimliler aynı duyguyu ve etkinliği Munzur suyu gözesinde "Sersale" dedikleri Şubat sonun daki yıl dönümünde yaparlar.

Munzur suyunun gözesinde dargın aşiretlerin banştırılmasını, edilen yeminlerin bu gözenin tanıklığı önünde olmasını en kutsal kurbanların bu göze önünde kesilmesini, yeri gelmişken ek levelim.

Alevi halk ozanları suların akışını yeni bir giysiye büründürdükleri için Muhammed-Ali'ye ulaşma arzusuna bağlarlar.

Hak-i payine yetem der ömürlerdir muttasıl

Başını taşdan taşa urup gezer dıvde su”

Fuzuli

Fil verildi gökle uçan kuşlara

Bakmaz mısın gözden akan yaşlara

Sular başın vurur taşdan taşlara

Çağlar ya Muhammed Ali çağırır

Pir Sultan Abdal

Çağlayıp akıyor bakansan suya

Yağan yağınurlardan zevk duya duya

Geçer koyaklardan varır uykuya

Başını taşlara koyar iniler

aşık Veysel

6-74

Söz sırası gelmişken Anadolu Aleviliğinde toprak kavramının da kutsallıkla iç içe olduğunu vurgulamamız gerekir. Eskilerde yağız yer adıyla anılan toprak her etkinliğin en son kutsanan hal kasıdır. Gerek Budizm de gerekse Şamanizm’de dinsel törenlerde içilen içkilerin son damlaları bu yağız yerin hakkıdır diyerek toprağa dökülür. Divhn edebiyatımız da da bu son damlanın cür’a adıyla toprağa dökülmesi kuralı var. Ayrıca günahlı ölülerin başı mezarlarında toprakla huluşmasın diye bir taş üzerine konur ve buna da yağız yeri kirletmesin nedeni gösterilir. Tah tacı Türkmenlerinde en ağır suçlardan biri zinadır. Bu günahı işleyen kişilerin cesetleri top rağa gömüldüklerinde başları dışarda tutulur, Toprağı kirletmesin diyerek nedeni de söylenir. Böyle günahkhr kişileri çok ender hile olsa idamla cezalandırdıklarında da meyve vermeyen ağaca asarlar. Özetle toprağın kutsallığını vur gulamak istiyorum. Bunun kökeninin eski inanç lara kadar yürüdüğünü söylemiştik. Öyle ki Anadolu’nun büyük ozanı Yunus Emre bir şiirin de toprağa şöyle bir kutsallık vermektedir:

Ben nıe’lcımı yerde buldum ne isterem gökyOzü nde

Bana yüzünü yerde gerek, bana rahmet yerden yağar

Söz toprağa ve şiire yönelmişken rahmetli Veysel’i anmamak olmaz:

Ademden bu yana neslim gelirdi

Bana türlü türlü meyve bitirdi

Hergün beni tepesinde götürdü

Benim sadık yarıın kara topraktır.

İşkence yaptıkça bana giderdi

Bunda yalan yoktur herkes de gördü

Bir çekirdek verdim dört bostan verdi.

Ben ini sadık yarım kara topraktır.

Gö,ğsün kesdim kazmayınan belinen

Yüzün yırttın tırnağınan el ilen

Yine beni karşıladı gül ilen

Benim sadık yarım kara topraktır

Burada orman derken, ağaç derken, su der ken ve dağ derken, toprak derken elbette bunların süslerinden de söz etmek yerinde olacaktır. Kaldı ki Veyselde toprak kişiyi elinde gülle karşılamaktadır. Yukarda da bahar dallarında söz et tik. Bunlar kır çiçekleridir. Anadolu Alev gene yüzyılların ötesinden gelen eğitimle bu dallara bu çiçeklere, güllere kutsal duygularla bağlıdır. Öyle ki öbür dinlerde herkes din büyüğünü yol büyüğünü mermer saraylarda kuş tüyü yastıklar da görürken Alevi piri ile gölü bir arada düşler.

Ben bugün pi yardım

Pirin makami güldür gül

Oturmuş taht-ı revünda

Taht-ı reviiını güldür gül

Gül ahrlar gül satarlar

Gülden terazi tutarlar

Gülü gül ile tartarlar

Çarşı pazarı güldür gül

Gülden de,ğirmeni döner

Anın ile gül ö,ğünür

Akar arkı döner çarkı

Çarkı devranı güldür gül

Hatayi

Bu deyişin Alevilerin en büyük ozanlarından Şah İsmail Hatayi'nin olduğunu da ekleyelim.

Şimdi sorular gelebilir. Nedir Alevilerin bu doğaya yakınlıklarının nedeni? Nerededir hep toprak, su ağaç, çiçek, gül, bülbül, turna kırat vb.

6-75

ilişkilerinin kaynağı? Gerçekte Anadolu Alevilinin adlarına ve soy adlarına da bakıldığında ilginç doğa adlarını da görmekteyiz. İşte kimi soy ad ları: Tatlısu, Doğan, Akyazı, Çiçekli, Gülçiçek, Gülbeyaz, Gökçebel, Sarısu vb. Öte yandan kimi yandan kimi tarihsel yer adları Erzincan yöresin de Şah İsmail'in konakladığı köy: Sarukaya, Sivas'ta Yıldızeli'nde Pir Sultan Yaylağı: Yıldız Dağı; Fethiye Tahtacılarının meskeni Güllük; Halep Türkmenlerinin kutsal göleti: Hublar Gölü vb.

Bize kalırsa bunun nedeni gene eski Asya dinlerimizdeki ihsan oluşmasının söylencelerine dayanır. Şaman inancında Tanrı Ülken, insanı yaratacağında elindeki çamura topladığı çiçek leri katarak yoğurur ve insanın dış tenini oluş turur. Budizm'de insanın mutluluğa ulaşması, Nirvanaya yükselmesi ancak kendini iç olarak eğitmesiyle olasıdır. Bunun da tek yöntemi dış dünyadaki canlılarla, bitkilerle ve hayvanlarla

dost olmaktır. Budizmin Şamanlığın, Z lüğün milattan sonra 8. Yüzyıldaki Nasturi Hiris tiyanlığı ile karışımını yapan İranlı peygamber Mani de hiç bir hayvanın öldürülmemesini, hiç bir bitkinin yaşken toplanmamasını öğütüyor ve büyük bir buyruk veriyor: Yargılama ki yargılan mayasın.

Alevilerin ölümsüz önderi Hacı Bektaş Veli de demiyor mu:

“İncinsen de incitme”

Türkmen kültüründen dünya evrenselliğine örnek gösterilebilecek büyük ozan Yunus'un “Gök ekini biçmekle” gençlerin öldürülmesini bir saymasını da hadi bu coşku ile analım:

Bu dünyada bir nesneye

Yanar içim göynür özüm

Civan iken ölenlere

Gök ekini biçiniş gibi

6-76